

שיעור כז

כל האמור בפרשת מלך, ודינא דמלכותא דינא

(סנהדרין כ ע"ב)

פתיחה

א. אמר רב יהודה אמר שמואל: מלך מותר בו, רב אמר: לאיים עליהם

1. רש"י: שהרי נצטוו ישראל על כך

2. רמב"ם: מלך זוכה בו

ב. רמב"ם: דינא דמלכותא דינא, בין שהיה המלך גוי בין שהיה מלך ישראל

ג. ראשונים בשם בעלי התוספות: מלך גוי – דינא דמלכותא דינא, מלך ישראל – משפט המלך

ד. רבנו תם: מלך ישראל אינו רשאי לנשל יהודי מאדמתו הפרטית בארץ ישראל לצורך אישי

סיכום

פתיחה

בגמ' (כ ע"ב) נאמר:

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל האמור בפרשת מלך – מלך מותר בו.

רב אמר: לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם, שנאמר "שום תשים עליך

מלך" (דברים יז, טו) – שתהא אימתו עליך.

כתנאי, רבי יוסי אומר: כל האמור בפרשת מלך – מלך מותר בו.

רבי יהודה אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם, שנאמר "שום

תשים עליך מלך" – שתהא אימתו עליך.

וכן היה רבי יהודה אומר: שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד

להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה.

רבי נהוראי אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן, שנאמר "ואמרת

אשימה עלי מלך..."

בגמרא הובאה מחלוקת בין אמוראים אודות משמעות דברי שמואל הנביא לעם לאחר

שהם ביקשו להמליך עליהם מלך. הגמרא תלתה את מחלוקת האמוראים במחלוקת

תנאים – ר' יוסי ור' יהודה, וכן ציינה את דברי ר' נהוראי. מקור דברי התנאים הללו

הוא בתוספתא (ד, ה). נעיינ במחלוקת התנאים והאמוראים, ונעמיק בדברי האמורא שמואל שאמר: "כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו", וכן בדבריו: "דינא דמלכותא דינא".

א. אמר רב יהודה אמר שמואל: מלך מותר בו, רב אמר: לאיים עליהם

1. רש"י: שהרי נצטוו ישראל על כך

רש"י (שם) הסביר את מחלוקת שמואל ורב:

בפרשת מלך - בספר שמואל (א ח, יא, יג) "בניכם... ובנותיכם יקח", וכיוצא בהם.

רב אמר לא נאמרה פרשה - דשמואל אלא לאיים עליהם שתהא אימת מלכם עליהם, אבל אינו מותר לעשות.

לפי רב יהודה אמר שמואל, מלך ישראל רשאי לממש את כל מה שאמר שמואל הנביא לעם (שמואל א ח, יא-יז). רש"י ציין את מילות הפסוקים (שם י-יג) "בניכם... ובנותיכם יקח", וכך נאמר שם בפסוקים:

ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם.

את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו.

ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים ולחרש חרישו ולקצר קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו.

ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאפות.

למלך סמכות לגייס את הבנים שירוצו לפני מרכבתו, וכן למנותם לשרים, ושיעבדו בעבודות שונות - חקלאיות, צבאיות וכד'. למלך גם סמכות לגייס את הבנות שיעשו "מרקחים ובשמים לתמרוקי נשיו" (רש"י, שמואל א ח, יג). רש"י כתב עוד: "וכן כיוצא בהם" וכוונתו לכל מה שנאמר בפסוקים בספר שמואל שם.

בהמשך (שם יד-יז) פירט שמואל הנביא בפני העם עוד מסמכויות המלך:

ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו.

וזרעיתכם וכרמיכם יעשר ונתן לסריסיו ולעבדיו.

ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח ועשה למלאכתו.

צאנכם יעשר ואתם תהיו לו לעבדים.

למלך גם סמכות לשעבד את נכסי האזרחים, ולתת לעבדיו. הוא רשאי לשעבד הכול למלאכתו, ואף לקחת את האזרחים כעבדים. שמואל הנביא כתב בספר את משפט המלך "וינח לפני ה'" (שמואל א י, כה).

ייתכן שרש"י בפירושו לגמרא הרגיש את לקיחת הבנים והבנות, בשל הדברים הקודמים שנזכרו בגמרא אודות סמכות המלך להוציא את העם למלחמה, אף למלחמת רשות. יש להוסיף עוד שהדיון בגמרא אודות האמור ב"פרשת המלך" ובמיוחד לפי האמורא שמואל שאמר "כל האמור בפרשת מלך, מלך מותר בו", תואם את האמור בהמשך המשנה "ופורץ לעשות לו דרך, ואין ממחה בידו" (שו"ת הרשב"א, ב סי' קלד).

לפי רב, הסמכויות הרחבות שהעניק שמואל הנביא למלך בדברו בפני העם, נועדו רק לאיים על העם, ורש"י הוסיף: "אבל אינו מותר לעשות". מדוע רש"י לא כתב באופן חד יותר: "מלך אסור בו" ההיפך מדברי האמורא שמואל שאמר "מלך מותר בו". נראה שלפי רש"י, רב לא חלק באופן גורף על דברי שמואל. גם לפי רב, מלך צריך לגייס חיילים, וצריך להפקיע קרקעות לשם צורכי ציבור אחרים, להטיל מיסים, ולעשות פעולות נוספות כדי לנהל את המדינה. במשנה (כ ע"ב) נאמר באופן ברור: "ופורץ לעשות לו דרך, ואין ממחה בידו. דרך המלך אין לו שיעור". לשיטתו של רב, שמואל הנביא הקצין את היקף סמכויות המלך, אבל לא התכוון לומר שזו תהיה ההתנהלות הקבועה של המלך. רש"י כתב ש"אינו מותר לו לעשות" כדי לציין שאין למלך להשתמש בסמכויות אלו באופן גורף וללא גבולות וללא תועלת. מדינה לא יכולה לתפקד ולהתקיים שכל העם רק משרת את צורכי המלך, וכל האדמות והרכוש מופקעים לטובתו.

מדוע שמואל הנביא הקצין את סמכויות המלך? ייתכן שלשם כך הובאה מחלוקת התנאים בעניין שמקורה בתוספתא (ד, ה) שם נאמרה תשובה לשאלה זו:

ר' יוסי אומר: כל האמור בפרשת המלך מותר בה.

ר' יהודה אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא בשביל לאיים עליהם, שנאמר: "שום תשים עליך מלך".

וכן היה ר' יהודה אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בביאתן לארץ - נצטוו למנות להן מלך, ולבנות להן בית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק. אם כן למה נענשו בימי שמואל? אלא לפי שהקדימו עליהן.

בתוספתא שהובאה בגמרא נוסף הסבר לדרשת ר' יהודה מהפסוק: "לא נאמרה פרשה זו אלא בשביל לאיים עליהם שנאמר: 'שום תשים עליך מלך' - שתהא אימתו עליך".

יוצא אם כן, שפרטי "פרשת המלך" שנאמרו ע"י שמואל הנביא, הם פירוט של סמכויות המלך.¹

הסבר זה לפסוק, נזכר במשנה האחרונה שמסיימת את הפרק (כב ע"א):

אין רוכבין על סוסו, ואין יושבין על כסאו, ואין משתמשין בשרביטו, ואין רואין אותו כשהוא מסתפר, ולא כשהוא ערום, ולא בבית המרחץ, שנאמר "שום תשים עליך מלך" - שתהא אימתו עליך.²

דרשת הפסוק באופן זה מופיעה גם כנימוק להלכה אחרת הקשורה למלך (יט ע"ב; כתובות יז ע"א; סוטה מא ע"ב; קידושין לב ע"ב): "מלך שמחל על כבודו - אין כבודו מחול, שנאמר: 'שום תשים עליך מלך' - שתהא אימתו עליך!". בתוספתא נימק ר' יהודה מדוע שמואל הנביא הקצין בדבריו כשאמר את משפט המלך לעם: "אם כן למה נענשו בימי שמואל? אלא לפי שהקדימו עליהן". באופן רחב יותר מופיעים דברי ר' יהודה במדרש ההלכה (ספרי דברים, פרשת שופטים פיסקא קנו):

אמר רבי יהודה: והלא מצוה מן התורה לשאול להם מלך, שנאמר: "שום תשים עליך מלך". למה נענשו בימי שמואל? לפי שהקדימו על ידם.

רש"י בסוגייתנו (ד"ה רב אמר) ציין לדברי התוספתא הללו:

הכי גרסינן: ר' יהודה אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם, ולא גרס

---

1 "פרשת המלך" בסוגייתנו היא דברי שמואל הנביא שצוינו לעיל. הביטוי "פרשת המלך" מופיע במשנה (סוטה ז, ח) בשני הקשרים. כותרת המשנה: "פרשת המלך כיצד" ובהמשך מתואר מעמד הקהל בהובלת המלך. בסוף אותה משנה נאמר שהמלך היה קורא "פרשת המלך" והכוונה היא לפסוקים בפרשת שופטים, בהם המצווה למנות מלך (דברים יז, יד-כ). ייתכן שמעמד הקהל היה נקרא "פרשת המלך" מפני שהפרשה המרכזית והעיקרית שהמלך היה קורא היא הפרשה בה המצווה למנות מלך.

2 בפסוק מופיע פעמיים המילים "תשים עליך מלך": "שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלוך בך בו מקרב אחיך תשים עליך מלך" (דברים יז, טו). הדרשה במשנה היא מהמילים הראשונות בפסוק "שום תשים עליך מלך". במדרש ההלכה (ספרי דברים, פרשת שופטים פיסקא קנו) נלמדו ההלכות הללו מהמילים שבסוף הפסוק: "תשים עליך מלך". והלא כבר נאמר "שום תשים עליך מלך", ומה תלמוד לומר 'תשים עליך מלך'? שתהא אימתו עליך. מיכן אמרו: מלך אין רוכבים על סוסו, ואין יושבים על כסאו, ואין משתמשים בשרביטו, ואין רואים אותו ערום, ולא כשהוא מסתפר, ולא בבית המרחץ". דרשת הפסוק כמו במשנה מופיעה גם כנימוק להלכה אחרת הקשורה למלך: "מלך שמחל על כבודו - אין כבודו מחול" (יט ע"ב; כתובות יז ע"א; סוטה מא ע"ב; קידושין לב ע"ב).

ליראם ולבהלם. דהא לר' יהודה יפה כיוונו, שהרי נצטוו ישראל על כך, והכי גרס לה בתוספתא.

הבקשה למנות מלך היא מצווה. אם כן, מדוע שמואל הנביא כעס עליהם? "לפי שהקדימו על ידם" - הם לא ביקשו מלך כי הם רצו לקיים מצווה. המניע של העם לבקש למנות מלך היה להיות ככל הגויים "עתה שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים" (שמואל א ה, ה).

הגמרא תיאמה בין דברי האמורא רב לבין דברי ר' יהודה, ולפי הסברו של רש"י, הדברים של שמואל הנביא לא היו על מנת למנוע מהעם לבקש למנות מלך. אדרבה זו מצווה מהתורה למנות מלך. אף אם בזמן שמואל הנביא הם לא שאלו כהוגן, בכל זאת זו מצווה לדורות למנות מלך. אך מאחר שהמניע היה לא נכון "ככל הגוים אשר סביבותי", שמואל הנביא הקציץ וחידר את היקף שמכותו של המלך. בהמשך הסוגיה (כ ע"ב), נזכרו גם דברי ר' נהוראי ור' אליעזר שמקורם בתוספתא (ד, ה):

רבי נהוראי אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן, שנאמר "ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבותי" (דברים יז, יד).
תניא, רבי אליעזר אומר: זקנים שברור - כהוגן שאלו, שנאמר "תנה לנו מלך לשפטנו" (שמואל א ח, ו), אבל עמי הארץ שבהן קלקלו, שנאמר "והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו" (שם כ).³

רש"י (ד"ה לא נאמרה) הסביר:

לא נאמרה פרשה זו - ד"שום תשים עליך מלך" משום מצוה, אלא כנגד תרעומתם. שגלוי לפניו שעתידים להתרעם על כך ולומר "והיינו גם אנחנו ככל הגוים" (שמואל א ח, כ), שנאמר "ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבותי" (דברים יז, יד). עתידין אתם לומר כן.

"פרשה זו" בדברי ר' נהוראי, היא הפסוקים בתורה שבהם מצווה העם למנות מלך (דברים יז, יד-טו): "... ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבותי. שום תשים עליך מלך..."⁴. רש"י הביא את הפסוק "שום תשים עליך מלך" כדי להסביר לאילו

3 על משמעות הבקשה כהוגן, והבקשה המקולקלת, ראה: הראי"ה קוק, מציאות קטן, עמ' ח-ט.

4 המהרש"א (חידושי אגדות סנהדרין כאן) כתב: "מיהו קצת דחוק בפירש"י דלא נאמרה פרשה זו דקאמר רבי נהוראי היינו פרשת התורה שום תשים וגו' דלא הוי כעין לא נאמרה פרשה זו דקאמרי ר' יוסי ורבי יהודה דהיינו פרש' המלך בספר שמואל. ולולא פירש"י היה נראה לומר

פסוקים התכוון ר' נהוראי. לפיו, הפסוקים בחומש דברים רומזים לעתיד שיהיה, אך הם לא חלק מהגדרת המצווה. המילים "ככל הגוים אשר סביבתי" בפסוקי התורה, מרמזות על העתיד, שכך ישאלו העם מלך, אבל הציווי למנות מלך על עם ישראל, אינו מפני שלגויים יש מלכים, אלא כי כך רצון ה', שעם ישראל יהיה מונהג ע"י מלך. ר' אליעזר התייחס לדברי ר' נהוראי ואמר שאת ההשוואה למלכי העמים אמרו עמי הארץ שקלקלו את המהלך, אבל "זקנים שבדור - כהוגן שאלו", מתוך רצון לקיים את צו ה'.

ההסבר של ר' נהוראי שהאזכור "ככל הגוים אשר סביבתי" הוא "כנגד תרעומתן" - מחזק את דברי ר' יהודה שאמר אף הוא ששמואל הנביא כעס על העם מפני "שהקדימו על ידם", במובן זה שהם הציגו את המניע "ככל הגוים אשר סביבתי". סיכום: על פי רש"י אין מחלוקת בין התנאים על כך שמצווה מהתורה למנות מלך. המחלוקות והדיונים בין התנאים היא על היקף השימוש בסמכויות המלך, מדוע שמואל הנביא הציג את סמכויות המלך באופן מוקצן, ומדוע בציווי בתורה נזכר "ככל הגוים אשר סביבתי".

2. רמב"ם: מלך זוכה בו

הרמב"ם (הל' מלכים א, א) כתב שמצווה למנות מלך. בהמשך (שם הל' ב) הסביר הרמב"ם באופן אחר מרש"י מדוע שמואל הנביא כעס על העם:

מאחר שהקמת מלך מצוה, למה לא רצה הקדוש ברוך הוא כששאלו מלך משמואל? [א] לפי ששאלו בתרעומת [ב] ולא שאלו לקיים המצווה. [ג] אלא מפני שקצו בשמואל הנביא, שנאמר "כי לא אותך מאסו, כי אותי מאסו" (שמואל א ח, ז).

הרב רפאל מרדכי יהושע שאול (דובר מישרים, על הרמב"ם שם) תמה על דברי הרמב"ם הללו, שהסבר זה לא מופיע בתוספתא ובמדרש ההלכה בספרי:

שזה הטעם שנתן רבינו הוא דלא כמאן, והוא מסבירא דנפשיהו. אין דרכו בזה החיבור לדרוש הפסוק מדעתו ולהניח הדרשה המפורשת בדברי רז"ל. ומן היותר תימה על הרב פרי חדש בס' מים חיים בליקוטיו שכתב דדין זה למדו רבי' ז"ל מהספרי ומהתוספתא שהבאתי, והוא פלאי דהרואה יראה דמה

דברי נהוראי נמי דקאמר דלא נאמרה פרשה זו כו' אפרשת המלך קאמר דלא נאמרה אלא כנגד תרעומתן נגד שמואל שאמרו שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים". עיין שם בדברי המהרש"א שהסביר הגמרא באופן שונה. ראה ברמ"ה (סנהדרין כאן) בפירושו ראשון שפירש כך.

שדרשו בספרי ובתוספתא הוא טעם אחר, ואינו הטעם שכתב רבינו ז"ל...ומן התימה על מרן מלכא איך לא שת לבו לזאת וכעת צ"ע.

נראה שהרמב"ם הסביר אחרת את דברי התוספתא: "אם כן למה נענשו בימי שמואל? אלא לפי שהקדימו עליהן", או את הנוסח שבמדרש ההלכה: "למה נענשו בימי שמואל? לפי שהקדימו על ידם". הם הקדימו את הבקשה למנות מלך, כל עוד שמואל הנביא הוא המנהיג. ועל כן אמר הקב"ה לשמואל הנביא: "כי לא אותך מאסו, כי אותי מאסו" (שמואל א ח, ז). כך גם הסביר הרב מנחם המאירי (סנהדרין כאן): "שלא היה להם לשאול כך על פניו של נביא שהיה במקום מלך". האופן בו הם שאלו היה בתרעומת, ולא כדי לקיים המצווה, אלא כדי שמלכותו של שמואל הנביא תיפסק. הרמב"ם (הל' מלכים ד, א-ז) פסק להלכה את האמור בדברי שמואל הנביא לעם בנוגע לסמכות המלך, אך הוא עידן את דברי שמואל הנביא וכתב שעל המלך לשלם לעושים את הפעולות שמסמכויותיו לדרוש מהם.⁵ בהלכה הפותחת את הפרק (שם א), נימק הרמב"ם את מקור הסמכות של המלך:

רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמות. וקוצב לו מכס, ואסור להבריא מן המכס, שיש לו לגזור שכל מי שיגנוב המכס, ילקח ממונו או יהרג, שנאמר "ואתם תהיו לו לעבדים" (שמואל א ח, יז), ולהלן הוא אומר "יהיו לך למס ועבדוך" (דברים כ, יא). מכאן שנותן מס וקוצב מכס. ודיניו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין, שכל האמור בפרשת מלך, מלך זוכה בו.

המילים המסיימות את ההלכה: "שכל האמור בפרשת מלך, מלך זוכה בו", אלו דברי שמואל האמורא בסוגייתנו. יושם לב שבגמרא נאמר ש"מלך מותר בו", והרמב"ם כתב ש"מלך זוכה בו". נראה שהרמב"ם רצה לחדד ולומר שהדיון הוא לא בהקשר של מותר או אסור במובן ההלכתי, אלא שזו זכותו וסמכותו של מלך לעשות את הפעולות שהוא ציין בהמשך הפרק על בסיס דברי שמואל הנביא. "מותר" במובן זה שהוא רשאי לצוות על הדברים הללו מהעם. הרמב"ם (הל' מלכים ד, י) סיים את הפרק וכתב:

ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה'.

5 הרחבה בעניין זה, בשיעור כו: מלך פורץ לעשות לו דרך, ואין ממחה בידו.

המלך יכול להשתמש בסמכות שניתנה למלך לשם שמיים בלבד, למען מטרות נעלות - הנהגת יושר וצדק בעולם, ולא לשם כוחנות, וצבירת עושר וכד'.
סיכום: הרמב"ם פסק שמצווה למנות מלך, ושלמלך יש סמכויות נרחבות שמבוססות על דברי שמואל הנביא. הרמב"ם הוסיף שעל המלך לשלם עבור חלק מהפעולות, מה ששמואל הנביא לא הזכיר. דבריו אלו תואמים את דברי ר' יהודה התנא, ודברי שמואל האמורא. סיבת הכעס על בקשת העם למנות מלך בימי שמואל הנביא, וההקצנה של סמכות המלך בדברי שמואל הנביא, הייתה בשל העובדה שהעם עדיין לא היה בשל להנהגה של מלך ומטרתם הייתה לפגוע במעמדו של שמואל הנביא. דברים אלו תואמים את דברי ר' יוסי התנא, וגם את דברי ר' יהודה ור' נהוראי שהסבירו מדוע שמואל הנביא כעס עליהם, וכן את דברי האמורא רב.

ב. רמב"ם: דינא דמלכותא דינא, בין שהיה המלך גוי בין שהיה מלך ישראל

כאמור הרמב"ם פסק כדברי האמורא שמואל, וכך כתב: "ודיניו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין, שכל האמור בפרשת המלך, מלך זוכה בו". הרמב"ם חיבר וקשר בין שתי אמירות של האמורא שמואל. "ודיניו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין" גם הם על פי דברי האמורא שמואל שאמר: "דינא דמלכותא דינא" (נדרים כח ע"א; גיטין י ע"ב; בבא בתרא נד ע"ב). במקום נוסף (בבא קמא קיג ע"א) נזכרו הדברים הללו שפסק האמורא שמואל בהקשר של סמכות השלטון לגבות מיסים. לפי הרמב"ם דברי האמורא שמואל בנוגע ל"פרשת המלך" שאמר הנביא שמואל "כל האמור בפרשת המלך, מלך זוכה בו", הם נימוק ותשובה מה מקור הסמכות של שלטון על פי דברי האמורא שמואל: "דינא דמלכותא דינא".

הרמב"ם (הל' גזלה ואבדה ה, י-יח) הזכיר כמה פעמים את הכלל של האמורא שמואל "דין המלך דין הוא" (שם יא, יד-יז). ההלכות שם עוסקות בסמכות שלטון להטיל מיסים, לגבות מכס, להפקיע רכוש ואדמות, ועוד. הם נכתבו בהלכות גזלה, מאחר שאם לשלטון יש תוקף וסמכות, אזי מותר לו לעשות את פעולות הגבייה וההפקעה הללו. אך אם אין לשלטון תוקף וסמכות, הרי זה גזל. הרמב"ם ציין בהקשר של גביית מס ובנוגע לכל ההלכות שבפרק (שם יא): "שדין המלך דין הוא... בין שהיה המלך גוי בין שהיה מלך ישראל".⁶

6 כך כתב הרמב"ם גם בפירושו המשנה (נדרים ג, ג) : "כלל הוא אצלנו דינא דמלכא דינא, ואסור לו להבריח מן המכס כל שכן להשבע עליו. ואין חילוק בזה בין מלך גוי או מלך ישראל". הרדב"ז (הל' מלכים ד, א) כתב: "ופסק כדר' יוסי ושמואל שאמרו 'כל האמור בפרשת המלך מותר בו'

נראה להסביר את הרמב"ם (הל' מלכים ד, א) באופן הבא: שני מרכיבים בסמכות מלך מישראל: "דינא דמלכותא דינא" שהוא נוגע גם לשלטון שאינו יהודי, וכן "האמור בפרשת המלך". שמואל הנביא פירט בפני העם את המשמעות של צו התורה למנות מלך "שום תשים עליך מלך", ובמה שנוגע לסמכויות אחרות שלא נזכרו במפורש בפרשת המלך, כתב הרמב"ם (הל' גזלה ואבידה שם) ש"דין המלך דין הוא... בין שהיה המלך גוי בין שהיה מלך ישראל". בנוגע למלך שאינו יהודי, מקור הסמכות הוא רק הכלל: "דינא דמלכותא דינא".

ג. ראשונים בשם בעלי התוספות: מלך גוי - דינא דמלכותא דינא, מלך ישראל - משפט המלך

כאמור, בגמ' (נדרים כח ע"א) נזכר: "אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא". הר"ן (שם) בשם התוספות, כתב כך:

וכתבו בתוספות דרוקא במלכי עובדי כוכבים אמר דדינא דמלכותא דינא, מפני שהארץ שלו, ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ, אבל במלכי ישראל לא. לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפין בה.

נראה שהר"ן התכוון לדברי ר' אליעזר ממיץ שהובאו אצל ר' יצחק אור זרוע (ספר אור זרוע, ג, פסקי בבא קמא, סי' תמז):

ורבינו אליעזר בר שמואל זצ"ל ממיץ כתב בפ' ארבעה נדרים: אומר רבי, דלא אמרינן דינא דמלכותא דינא אלא כשהמלך משה מדותיו על כל בני מלכותו, אבל אם משנה למדינה אחת, לא הוי דיניה דינא... ובמלכי ישראל לא אמר דיניה דינא, כדאמרינן בסנהדרין [כ ע"ב] "לא נאמרה פרשת המלך בשמואל אלא ליראם ולבהלם". אבל המלך אסור בכל מה שאמור בפרשה. אפילו למ"ד מלך מותר בו, היינו דוקא באמור בפרשה.

ואמרינן בכמה דוכתי 'דינא דמלכותא דינא' ואפילו מלכי הגוים אמרינן בהו 'דינא דמלכותא דינא'. השולחן ערוך חושן משפט סי' שסט, פסק כדברי הרמב"ם בהל' גזלה ואבדה, והזכיר מספר פעמים ש"דין המלך דין" (שם ב, י, יא) או ש"דינא דמלכותא דינא" (שם ו, ח, יא). הוא גם כתב כרמב"ם שדינא דמלכותא דינא "בין שהיה מלך ישראל בין שהיה מלך עובד כוכבים". הלכה למעשה, מקובל בין הפוסקים שכשהרמב"ם והשולחן ערוך פסקו כאחד בהלכה מסוימת, אף שהם חולקים על ראשונים אחרים, הלכה כמותם. ראה: שו"ת הלק"ט סי' קפב; הרב אברהם הלוי, שו"ת גינת ורדים חושן משפט, כלל ה, טז-יז; החיד"א, ברכי יוסף חושן משפט סי' כב ס"ק כז-כח, ועוד.

ולוי נראה דלא אמרינן דיניה דינא אלא בקרקעות ובמשפטים התלויים בקרקעות כגון מכס שאומר לא יעבור אדם בארצו אם לא יתן מכס... וגם כרגא דאקרקוף גברא שאמר לא יהא בארצי אם לא יתן כך וכך. והיינו טעמא דדיניה דינא שהארץ שלו היא, ואינו רשאי אדם שיעבור בארצו אם לא כמצותו.

אבל אם קוצב על מלכות שאינו שלו ושכבשו בגולה, כי ההיא דסיקריקון דגיטין (גיטין נה ע"ב) או אדם שאינו חפץ בארצו, לאו כל כמיניה למיגזליה. ומלכי ישראל אין דיניהם דין, שארץ ישראל נתחלקה לכל אחד ואחד מישראל, ואינה של מלך. אבל באומות העולם כן דינם שכל הארץ למלך, והוא הדין בכל ההדיוטות שהם קצבו שלא יהנה אדם מארצם אלא בקצבתם שדיניהם דין, ושמואל הא קמ"ל דכל הארץ למלך היא. והיינו דאמר בהגוזל בתרא (בבא קמא קיג ע"א) "דקטלי דיקלי וגשרי גישרי" שהרקלים והקרקעות שלו הם. עכ"ל.

ר' אליעזר ממיץ ציין בתחילה דברים בשם רבו, ואחר כך הוסיף את דבריו "ולוי נראה...". ר' אליעזר ממיץ היה תלמידו של רבנו תם, וכך מופיע בשמו של רבנו תם (שו"ת בעלי התוספות סי' יב):

דינא דמלכותא באומות העולם מיירי. אבל מלכי ישראל ומלכי בית דוד דנין אותו, כדמפרש פ' כהן גדול (יח ע"א, יט ע"א-ע"ב), ואין יכולין לגזול, כלומר שלא כדין. ואפילו למ"ד "כל האמור בפרשת מלך, מלך מותר בו", אין לך בו אלא חידושו. "ואת כרמיכם... יקח ונתן לעבדיו" (שמואל א ח, יד) אוסרי מלחמתו, אבל לעצמו להרבות לו הון ולהיות לו לגן ירק, לא.

...אלא ודאי דינא דמלכותא דינא אפילו בדברים דלאו דינא קא עבדי, דקטלי דיקלי לאו דינא, ובמלכי אומות העולם מיירי... דבהכי מיירי, דדינא דמלכותא דינא אינה אלא בדברים שהמלכות עושה, כגון מכס קצבה וגשרים...

כללו של דבר, אין דינא דכל מלך ומלך העומד ומשנה דינא. אלא דינא דמלכותא בדברים שהנהיגו קדמוניהם. דהפקיעו חכמים ממון במנהג המלכות כדרך שהפקיעו מפני תקנת השבים, ומפני תיקון העולם, ומפני דרכי שלום... ושלום לכל יודעי תורה, שמסיני אמורה, יעקב בר מאיר.

הרשב"א (נדרים כח ע"א) ציין גם את דברי ר' אליעזר ממיץ, והוכיח כתוספות מסוגייתנו:

ופירשו בתוס' בשם ה"ר אליעזר, דדוקא במלכי אומות העולם אמרו דינא דמלכותא דינא, ומשום דמצי אמר להו אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם, שהארץ שלו היא. אבל במלכי ישראל לאו דינא דאינו יכול ליטול מהם משלהם כלום לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפין בה, ואין בה למלך יותר מלאיש אחר. ותדע לך דהכי הוא. דהא איכא מאן דאמר (כ ע"ב) "כל האמור בפרשת מלך - מלך אסור בו,⁷ ולא נאמר אלא ליראם ולבהלם".⁸ ואמאי תיפוק לי משום דדינא דמלכותא דינא? אלא דלא נאמרו דברים אלו במלכי ישראל אלא במלכי האומות.

המכנה המשותף הרחב שנלמד מדברי רבנו תם, תלמידו ר' אליעזר ממיץ, האור זרוע, הרשב"א והר"ן הוא שההלכה "דינא דמלכותא דינא" מתייחסת רק למלך גוי ולא למלך ישראל. הטעם לדבר בניסוחו של הר"ן הוא: "מפני שהארץ שלו ושל המלך הגוי ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ".⁹ אבל במלכי ישראל לא. לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפין בה".

על דברים אלו יש להעיר: מדוע הסמכות של המלך לגרש מארץ ישראל לחוץ לארץ היא הביטוי היישומי הבלעדי לכלל "דינא דמלכותא דינא"? כמו כן, כיום ברוב מדינות העולם, אדמת המדינה איננה שייכת למלך. אם כן, לפי דברי הראשונים הללו, מה מקור הסמכות של שלטון באומות העולם כיום? ועוד, מה הכוונה שבמלכי ישראל לא נאמר הדין "דינא דמלכותא דינא"? וכי במלכות ישראל שבארץ ישראל יהיה הפקר? אומות העולם ינהגו ע"פ דין - חוקים ותקנות, ואילו בארץ ישראל "איש הישר בעיניו יעשה"? מצינו מלכי ישראל שגובים מיסים (שמואל א יז, ו; מלכים א ט, טו; יב, ד) וגם במשנה נאמר על סמכות המלך (כ ע"ב): "ופורץ לעשות לו דרך, ואין ממחה בידו. דרך המלך אין לו שיעור".

על כן יש לומר שכוונת הראשונים הללו היא שמקור הסמכות של מלך ישראל אינו מכוח "דינא דמלכותא", שמקנה לו סמכות רחבה עד כדי גירוש מהארץ, ואילו

7 בסוגייתנו לא מופיעות המילים "מלך אסור בו". ייתכן שהרשב"א גרס כן בדברי רב. כמו כן, הרשב"א ציטט את דברי רב, אך את ההלכה "דינא דמלכותא דינא" אמר האמורא שמואל, שחלק על רב ולפיו "כל האמור בפרשת המלך, מלך מותר בו".

8 "ולא נאמר אלא ליראם ולבהלם", גרסה זו בסוגייתנו מופיעה בכמה ראשונים (רבנו חננאל, רמ"ה), אך רש"י (ד"ה רב) כתב שאין לגרוס מילים אלו "דהא לר' יהודה יפה כיוונו, שהרי נצטוו ישראל על כך, והכי גרס לה בתוספתא". ראה גם במהרש"א.

9 למשל, אדמת מצרים הייתה שייכת לפרעה (בראשית מז, כ, כג).

מלך ישראל אינו יכול לגרש מהארץ, אלא מכוח פרשת המלך. כך כתב ר' יצחק אור זרוע (שצוין לעיל):

ובמלכי ישראל לא אמר דיניה דינא, כדאמרינן בסנהדרין [כ ע"ב] "לא נאמרה פרשת המלך בשמואל אלא ליראם ולבהלם". אבל המלך אסור בכל מה שאמור בפרשה. אפילו למ"ד מלך מותר בו, היינו דוקא באמור בפרשה.¹⁰

אין כוונת הראשונים לומר שאין דין ואין דיין בארץ ישראל. הכלל "דינא דמלכותא דינא" נאמר בנוגע לשלטון לא יהודי שיכול לנשל אדם מרכושו ואדמתו ולגרשו מארצו לארץ אחרת, ובשלטון יהודי בארץ ישראל, התוקף הוא משפט המלך, ומלך ישראל אינו רשאי לנשל מאדמה ולהעניש ולגרש יהודי מארץ ישראל לארץ אחרת.¹¹

ד. רבנו תם: מלך ישראל אינו רשאי לנשל יהודי מאדמתו הפרטית בארץ ישראל לצורך אישי

נעיינן שוב בדברי רבנו תם (שו"ת בעלי התוספות סי' יב), ועל פי דבריו נציע הסבר אחר למוכא בשמו בדברי הראשונים שנזכרו לעיל:

דינא דמלכותא באומות העולם מיירי. אבל מלכי ישראל ומלכי בית דוד דנין אותו, כדמפרש פ' כהן גדול (יח ע"א, יט ע"א-ע"ב), ואין יכולין לגזול, כלומר שלא כדין. ואפילו למ"ד "כל האמור בפרשת מלך, מלך מותר בו", אין לך בו אלא חידושי. "ואת כרמיכם... יקח ונתן לעבדיו" (שמואל א ה, יד) אוסרי מלחמתו, אבל לעצמו להרבות לו הון ולהיות לו "לגן ירק" (מלכים א כא, ב) - לא. כדאשכחן פ' הכונס [בבא קמא ס ע"ב] בדוד שלא רצה אפילו לעשות לו גדר, ומלחמה היתה, וכן בנבות.

רבנו תם אכן כתב שההלכה "דינא דמלכותא דינא" היא רק במלך גוי, אך לא מופיע בדבריו הנימוק שכתבו הראשונים בשם בעלי התוספות, שלמלך גוי יש כוח וסמכות לגרש מן הארץ את מי שלא נשמע לו מפני שהארץ שלו, ואילו מלך ישראל לא יכול לעשות כן "לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפין בה". רבנו תם גם כתב שלמלכי

10 וכך כתבו גם: הריטב"א ונימוקי יוסף (נדריים כח ע"א); הרמב"ן (בבא בתרא נה ע"א; שו"ת הרמב"ן סי' מו) שם.

11 ראה: הרב יעקב אריאל, "דינא דמלכותא בארץ ישראל", שו"ת באהלה של תורה, ד, סי' טז. בדבריו שם הוא הגיב לאלו ששוללים את תוקפו של דינא דמלכותא בארץ ישראל בשל אופייה החילוני של המדינה להגדרתם.

ישראל ולמלכי בית דוד יש סמכות לדון (יח ע"א, יט ע"א-ע"ב), אך אסור להם לגזול שלא כדין מרכוש התושבים. רבנו תם כתב דוגמה לדבריו: "ואת כרמיכם... יקח ונתן לעבדיו" (שמואל א ח, יד) אוסרי מלחמתו, אבל לעצמו להרבות לו הון ולהיות לו לגן ירק, לא. כדאשכחן... וכן בנכות".

רבנו תם הזכיר בדבריו את המסופר על אחאב שביקש את הכרם מנבות היזרעאלי: "תנה לי את כרמך ויהי לי לגן ירק, כי הוא קרוב אצל ביתי, ואתנה לך תחתיו כרם טוב ממנו" (מלכים א כא, ב). אפילו מלך רשע כמו אחאב, נהג בהגינות ופעל ככתוב ב"משפט המלך", והציע לנבות תמורה. איזבל בת אתבעל מלך צידון (מלכים א טז, לא) אשתו של אחאב, הכירה נורמה מקובלת אצל מלכים גויים במצב כזה, וכך אמרה לאחאב לאחר שסיפר לה על השיח בינו לבין נבות (שם ז): "ותאמר אליו איזבל אשתו: אתה עתה תעשה מלוכה על ישראל?? קום אכל לחם ויטב לך, אני אתן לך את כרם נבות היזרעאלי". האם ככה אתה תצליח כמלך על ישראל?? (תרגום יונתן, רד"ק רלב"ג שם), אראה לך איך מתנהלים במצב כזה, כפי שמתנהגים מלכי הגויים. "אדרבה עתה תעשה מלוכה, כי במה שנעשה לזה ייראוך כמלך, מה שלא עשית עד כה שהתנהגת ברחמנות ורפיון" (מהר"מ אלשיך, שם). לפי רבנו תם אין מדובר על גירוש מארץ ישראל לחוץ לארץ, אלא על גירוש יהודי מאדמתו הפרטית. מלך יהודי אינו רשאי לגרש באופן שרירותי יהודי מאדמתו הפרטית, בעוד שמלך גוי עושה כן. הסבר זה מופיע בקצרה גם בתוספות בסוגייתנו (כ ע"ב ד"ה מלך), ובתוספות רא"ש (שם) כתב תירוץ זה בשם רבנו תם: "דבפרשת המלך כתיב 'יקח ונתן לעבדיו' (שמואל א ח, יד) ולא לעצמו". רבנו תם בתשובה הזכיר גם את דברי נבות בנוגע לגן הירק: "אבל לעצמו להרבות לו הון ולהיות לו 'לגן ירק', לא". פסוק זה נזכר בתוספות (כ ע"ב ד"ה רשות) ושם נאמר: "דנענש [אחאב] לפי ששאל הכרם לעשות עבודה זרה דכתיב 'והיה לי לגן ירק'". אך רבנו תם לא פירש זאת בהקשר של עבודה זרה, אלא באיסור המוטל על מלך ישראל לקחת רכוש "לעצמו להרבות לו הון ולהיות לו 'לגן ירק'".¹² גם הר"ן (כ ע"ב) הציג כך את דברי רבנו תם:

תירץ ר"ת ז"ל דאם בא אחאב מתחלה ליקח בלא דמים הרשות בידו ואז היה נבות מורד במלכות, אבל כיון שהוא רוצה ליקח בדמים ונבות לא רצה

12 המהר"ל (חידושי אגדות, סנהדרין שם) קישר את מעשה אחאב לאיסור ריבוי כסף וזהב לצורך אישי, המוטל על מלך: "וכי אם היה רוצה המלך ליקח כל הארץ, וכי רשאי בזה? וכי יותר דבר זה מן [הותרה]? "וכסף וזהב לא ירבה לו" (דברים יז, יז), שאינו מותר רק כפי צורך מלכותו ולא יותר, והיו לו כרמים כפי אשר ראוי למלך. וכרם נבות לא היה רוצה [רק] לתוספת, ובזה לא הותר המלך כלל".

למכור אין כאן מרד. אי נמי דאחאב לא היה רוצה הכרם לצורך הצבור ולא לתתו לאחד משריו ועבדיו דבהא רשאי כדכתיב "ונתן לסריסיו" (שמואל א ח, טו), אבל ללקחו לעצמו לעשותו גן ירק, כדכתיב "להיות לי לגן ירק" - לא¹³.

נראה שהר"ן והרשב"א בדבריהם בשם בעלי התוספות (נדרים כח ע"א) התכוונו אף הם ללמוד על ההבדל בין מלך גוי לבין מלך ישראל על בסיס הסיפור של אחאב ונבות. נעייין שוב בדברי הר"ן [וכן הרשב"א כתב דברים דומים]:

וכתבו בתוספות דדוקא במלכי עובדי כוכבים אמר דדינא דמלכותא דינא מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ, אבל במלכי ישראל לא לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפין בה. כך הם דברי ר' יצחק אור זרוע (ספר אור זרוע, ג, פסקי בבא קמא, סי' תמז):

ומלכי ישראל אין דיניהם דין, שארץ ישראל נתחלקה לכל אחד ואחד מישראל, ואינה של מלך. אבל באומות העולם כן דינם שכל הארץ למלך, והוא הדין בכל ההדיוטות שהם קצבו שלא יהנה אדם מארצם אלא בקצבתם שדיניהם דין, ושמואל הא קמ"ל דכל הארץ למלך היא.

גם לפי הראשונים הללו אין הכוונה לגירוש מארץ ישראל, אלא "מן הארץ" או "מארצם" - מאדמה פרטית. מלך ישראל לא יכול סתם לגרש אדם מאדמתו הפרטית שבארץ ישראל. אחאב רצה לנשל את נבות מאדמתו הפרטית שהוא קיבל בירושה, כדי שהכרם יהיה של המלך. נבות סירב, ואיזבל אשתו בת אתבעל מלך צידון, הנהיגה נורמות שמקובלות אצל הגויים במצבים כאלו. מלך גוי מגרש אדם מאדמתו הפרטית בשביל צרכיו האישיים, בעוד שלמלך מישראל אין סמכות להוציא ולגרש אדם מאדמתו הפרטית בארץ ישראל, לטובת הונו האישי והפרטי של המלך.¹⁴

13 עוד בעניין זה בהרחבה בשיעור כח: עונש אחאב על נבות - מלך על כל ישראל ויהודה ומאת המקום.

14 המילה "ארץ" יכולה להתפרש במשמעות שונה אף באותו משפט (משנה קידושין א, ט): "כל מצוה שהיא תלויה בארץ [= שהיא חובת קרקע כמו תרומות, מעשרות, שביעית וכדו], אינה נוהגת אלא בארץ [= בארץ ישראל]. ושאינה תלויה בארץ [איננה חובת קרקע וגידוליה] נוהגת בין בארץ [=ארץ ישראל] בין בחוצה לארץ חוץ מן הערלה וכלאים רבי אליעזר אומר אף מן החדש".

סיכום

מצווה מהתורה למנות מלך "שום תשים עליך מלך" ולמלך יש סמכויות שלטוניות. שמואל הנביא פירט בפני העם את סמכויות המלך. האמורא שמואל אמר שכל האמור "בפרשת המלך" מלך מותר בו, ורב אמר ששמואל הנביא הקצין בהצגת סמכות המלך, מפני שהבקשה למלך לא נעשתה בצורה הנכונה, ולא בזמן המתאים. אך רב אינו חולק על כך שלמלך יש סמכות שלטונית להנהיג את המדינה.

האמורא שמואל גם אמר את ההלכה: "דינא דמלכותא דינא", והרמב"ם חיבר את הלכה הזו לאמירה אחרת של האמורא שמואל: "כל האמור בפרשת מלך, מלך מותר בו". "דינא דמלכותא" היא אמירה כוללת ורחבה שנוגעת גם למלך גוי, ואילו "פרשת המלך" מתייחסת רק למלך ישראל. ראשונים אחרים (הר"ן והרשב"א בשם התוספות) הפרידו וכתבו ש"דינא דמלכותא דינא" הוא מקור הסמכות של מלך גוי, כי הארץ שלו והוא אף רשאי לגרש אזרח מהארץ וליטול את אדמתו, ואילו מלך ישראל אינו רשאי לגרש יהודי מארץ ישראל, כי כל ישראל שותפים בה. סמכות מלך ישראל יונקת מכוח האמור בפרשת המלך.

לפי הבנתנו את דברי רבנו תם, סיפור אחאב ונבות, הוא המקור ממנו למד את ההבחנה בין מלך גוי למלך ישראל. ההלכה "דינא דמלכותא דינא" מתייחסת רק למלך גוי, מפני שמלך גוי רשאי ליטול קרקע פרטית של אדם לטובת רכושו האישי של המלך, אך מלך ישראל אינו יכול לנשל סתם אדם מאדמתו, לשם צרכיו האישיים. איזבל אשתו של אחאב, בת אתבעל מלך צידון, הראתה מהן הנורמות שנהוגות אצל מלכים גויים במצבים כאלו, והובילה מהלך לנישול הקרקע מידי נבות. מלך ישראל כפוף ל"משפט המלך" ושם מופיע היקף הסמכות של המלך לצד מגבלות.